

SAN'AT OLIY O'QUV YURLARIDA NUTQ MADANIYATI FANINI O'QITISHNING DOLZARB MASALALARI

Shokirova Iroda Utkurovna

*O'zbekiston davlat konservatoriyasi
"O'zbek tili va ijtimoiy fanlar
kafedrası katta o'qituvchisi*

Annotatsiya: Maqolada san'at oliy o'quv yurtlari professor-o'qituvchilarining kasbiy nutq madaniyati masalalari muhokama qilinadi. Nofilologik oliy o'quv yurtlari talabalarning muloqotga yo'naltirilgan fanlarga nisbatan shubhali munosabati sabablarini aniqlashga alohida e'tibor beriladi. Gumanitar bo'lmagan auditoriya uchun nutq fanlari kursining mazmunini shakllantirishga yangi yondashuv taklif etiladi.

Kalit so'zlar: nutq madaniyati, kommunikativ kompetentsiya, muloqotga yo'naltirilgan fanlarni o'qitish metodikasi.

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы профессиональной культуры речи профессоров и преподавателей художественных вузов. Особое внимание уделено определению причин подозрительного отношения студентов нефилологических вузов к предметам коммуникативной направленности. Предлагается новый подход к формулированию содержания курса речеведения для негуманитарной аудитории.

Ключевые слова: культура речи, коммуникативная компетентность, методика преподавания коммуникативно-ориентированных предметов.

San'at Oliy o'quv yurtlarida gumanitar fanlarni o'qitish doirasida nutq madaniyati masalalari haqida gapirganda, tushunchalarni aniqlashdan boshlashimiz kerak. Nutq madaniyati bu yerda nazariy tekislikda, til fanining bir tarmog'i sifatida emas, balki amaliy darajada – so'zlovchining nutq madaniyati sifatida qaraladi. Notiqning nutq madaniyati adabiy til me'yorlarini egallash, muloqot holatiga qarab lingvistik vositalarni tanlash va tartibga solish qobiliyati, muloqotning samarali bo'lishiga xizmat qiluvchi muloqot etikasiga rioya qilishdan iborat. 136-bet]. Shunday qilib, ma'ruzachi nutq madaniyatida kommunikativ maqsadlarga erishish uchun bir xil ahamiyatga ega bo'lgan uchta komponent (normativ, kommunikativ va axloqiy) mavjud. Nutq madaniyati "Rus tilida nutq madaniyati", "Akademik ritorika", "Kommunikativ pedagogik faoliyat", "O'zbek tilida nutq madaniyati" kabi turli kommunikativ yo'naltirilgan fanlar mazmuniga kiritilgan.

Pedagogik faoliyatda nutq madaniyati masalalariga nima uchun bunday ahamiyat beriladi? San'at Oliy o'quv yurtlarida musiqa va san'at fanlari o'qituvchisi qanday

qiyinchiliklarga duch keladi? Nogumanitar oliy dargohlarda nutqiy fanlarni o'qitishning o'ziga xos xususiyatlari qanday?

Agar fanni o'qitish jarayonini aloqa jarayoni sifatida tasavvur qilsak, bunda axborot jo'natuvchisi o'qituvchi, adresat uning auditoriyasi, uzatilayotgan axborot esa o'quv fanining mazmuni hisoblanadi, u holda muloqotga yo'naltirilgan fanlarni o'qitish muammosi yuzaga keladi. San'at oliy dargohlardagi holatni uch tomondan ko'rib chiqilishi mumkin: o'qituvchi nuqtai nazaridan, fanning auditoriyasi va mazmuni.

Keling, tomoshabinlarni auditoriyani idrok etishdan boshlaylik.

Ma'lumki, nutq o'qituvchi uchun professional vosita va ta'lim axborotini tashuvchidir. Shuning uchun kasbiy pedagogik faoliyatning nutq madaniyati birinchi darajali ahamiyatga ega. Gumanitar fanlar o'qituvchilari uchun bu bayonot shubhasizdir, ammo, san'at fanlaridan dars beradigan hamkasblari uchun nutq madaniyatining ahamiyati unchalik aniq emas. Va buning uchun bir qancha tushuntirishlar mavjud.

Birinchidan, mutaxassis musiqachilar musiqa, asboblar, notalar, ijrolar, aranjirovkalar tiliga o'rganib qolgan, ularda so'zlar ikkinchi darajali rol o'ynaydi va shuning uchun diqqatga sazovor emas.

Ikkinchidan, bilish nutq madaniyatining muhim qismi bo'lgan adabiy me'yorlar ko'pincha muayyan fanning kasbiy tilining belgilangan me'yorlariga zid keladi. Masalan, dasturchilar "dasturiy ta'minot" me'yorida "qo'llab-quvvatlash", dengizchilar "raport" va "midshipman" me'yorlari bilan "muloqot" va "midshipman" deyishadi, shifokorlar "chuqur tibbiy ko'rik" va "kombinatsiyalangan travma" deyishadi. "normasi bilan "chuqur" va "birlashtirilgan", moliyachilar - "chorak" va "foyda" stavkasi bo'yicha "chorak" va "foyda" va hokazo. Adabiy til me'yorlari g'ayrioddiy, qabul qilib bo'lmaydigan narsa sifatida qabul qilinadi va hatto gumanitar bo'lmagan auditoriya uchun noma'lum vositalar tomonidan o'rnatilgan (va shuning uchun keskin bahsli).

Uchinchidan, aniq meyorlarga, olingan natijalarning noaniqligi va takrorlanishiga, ularning vazifalarining o'ziga xosligiga odatlangan san'at auditoriya ongsiz ravishda tabiiy tildan ham xuddi shunday narsani kutadi va istisnolardan tashqari qoidalarni, so'zlarning ko'p ma'holiligini va turli xil lug'atlarning ko'pligini oladi.

Bir xil normalarning talqini ba'zan chalkashlikka olib keladi va ko'pincha rad etishga olib keladi. Bundan tashqari, tilning me'yorlari va qoidalari sana't sohasi mutaxassislar murojaat qilishga odatlangan normativ hujjatlar yoki qoidalar bilan emas, balki qonun maqomiga ega bo'lmagan lug'atlar va grammatikalar bilan belgilanadi, bu esa ularni til sifatida qabul qilishga imkon beradi.

Va nihoyat, aksariyat hollarda mutaxassis o'qituvchilar (musiqqa) o'zlarining nutq kompetensiyasidan to'liq qoniqishadi va shuning uchun nutq madaniyatini rivojlantirish va yaxshilash zarurligini ko'rmaydilar.

Nutq madaniyati bilan bog'liq fanlarga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lgan yuqoridagi tushuntirishlar nafaqat kasbiy fanlar o'qituvchilariga, balki ularning talabalariga ham tegishli bo'lishi mumkin, garchi talabalar auditoriyasi bizning tahlilimiz doirasidan tashqarida qolsa ham.

Nutq madaniyati o'qituvchisining nuqtai nazarini ko'rib chiqishga o'tishdan oldin, aniqlangan sabablarga to'xtalib o'tamiz. Birinchi sabab, musiqiy ma'lumotlarni so'zlar emas, balki belgilar (eslatma, nota, salfejo) shaklida taqdim etish bilan bog'liq. Ideal ilmiy-texnikaviy, shuningdek, mutaxassislarga yo'naltirilgan ma'lumotnoma matnlari, ehtimol, so'zlar faqat bog'lovchi vazifasini bajaradigan kasbiy ma'lumotlarning o'zi (ramzli shaklda) bilan juda to'yingan bo'lishi kerak. Biroq, auditoriyada eshitiladigan ta'lim matnlarini, ayniqsa, og'zaki matnlarni bu shaklda taqdim etib bo'lmaydi. Tarbiyaviy matnlarda aniqlik, tushunarlik, ifodalilik kabi sifatlar birinchi o'ringa chiqadi. O'qituvchining vazifasi o'quv materialini tushunarli tarzda tushuntirish, talabailarni uning mazmuniga qiziqtirish va tinglovchilar e'tiborini jalb qilishdir. Ushbu muammoni hal qilishda nafaqat mavzuni bilish, balki u haqida aniq, tushunarli va qiziqarli gapirish qobiliyati ham yordam beradi, bu bizni nutq madaniyati masalasiga qaytaradi.

Kasbiy til me'yorlariga kelsak, nutq madaniyati ularni inkor etmaydi, balki ularni tor foydalanish doirasiga - kasbiy sohaga qaratadi. Ushbu sohadan tashqarida umumiy adabiy me'yorlar amal qiladi, ularni bilish har qanday bilimdon kishi uchun majburiy hisoblanadi. Muammo shundaki, mutaxassis musiqachilar (boshqa kasb vakillari kabi) o'zlarining professional tiliga shunchalik ko'nikib qolishadiki, ular uni boshqa muloqot sohalariga o'tkazadilar. Boshqacha qilib aytganda, ular aloqa registrlarini almashtirishni unutishadi (yoki qanday qilib bilishmaydi). Lekin bu mahorat nutq madaniyatining tarkibiy qismlaridan biridir.

“San’atkorlarning”ning nutq madaniyatini o‘rganish va takomillashtirish zaruratini ko‘rmasligining oxirgi sababi, ularning nutq madaniyati darajasidan qoniqish hosil qilishidir. Haqiqatan ham, agar atrofdagilarning barchasi bir tilda gaplashsa va bir-birini tushunsa, nima uchun qo‘shimcha qoidalarni o‘rganish kerak? Atrofdagi deyarli hamma rus tilini biladi, hamma uni bolaligidan biladi, nega bir hovuch tilshunoslar bu tilni yaxshiroq bilaman, deb o‘ylashadi va boshqalarga qanday gapirishni aytadilar?

Shu tarzda bahslashayotganlar tilning matematika, fizika, kimyo, tibbiyot kabi mustaqil ilmiy qiziqish predmeti ekanligini va uni o‘rganuvchi mutaxassislar haqiqatda tilni boshqa ona tilida so‘zlashuvchilarga qaraganda yaxshiroq bilishini hisobga olmaydilar. Bu ularga til rivojlanishining qonuniyatlari haqida professional gapirish va ular asosida samarali muloqot qilish uchun me‘yor va qoidalarni ishlab chiqish huquqini beradi. San’at bilan bog‘liq auditoriyalarning nutq madaniyati masalalariga befarqligi sabablarini sharhlab, biz qisman muloqotga yo‘naltirilgan fanlarni o‘qituvchi nuqtai nazaridan o‘qitish muammosini ko‘rib chiqishga o‘tdik. Keling, ushbu fikrda uchta jihatni ajratib ko‘rsatamiz.

Ulardan birinchisi, yuqorida muhokama qilinganidek, shubhali auditoriyaning o‘ziga xos xususiyatlari bilan bog‘liq. Ushbu shubhani bartaraf etmasdan turib, tinglovchilar bilan pedagogik muloqotni amalga oshirish mumkin emas.

Ikkinchi jihat kasbiy auditoriyaning muloqot qobiliyatlarini baholash bilan bog‘liq. Asosiy muammoli nuqtalar - nutqning adabiy me‘yorlarga mos kelmasligi, parazit so‘zlarning qo‘llanilishi ("bu erda", "vosita", "bu xuddi shunday", "demoqchi", "go‘yo"), ko‘pincha tilni bog‘lash, nutqning ifodasizligi (hissiylik va monotonlik), ilm-fanga intilish, noto‘g‘ri ilmiy qabul qilinganligini bildiradi.

Ammo murakkab narsalar haqida oddiygina gapirish mumkin va kerak, masalan, Nobel mukofoti laureati, mashhur “Feynmanning fizika bo‘yicha ma‘ruzalari” muallifi R. Feynman. Ajoyib olim va o‘qituvchi Feynman fizika haqida sodda, tushunarli va qiziqarli tarzda gapirish qobiliyatiga ega edi. Birgina misol keltiraylik - ho‘l sochiq bilan quritmoqchi bo‘lgan ho‘l odamning o‘xshashligidan foydalangan holda entropiyani tushuntirish: "Endi o‘zingizni quritib bo‘lmaydi, garchi sizda sochiqlar ko‘p bo‘lsa ham, va barchasi qaysidir ma‘noda, chunki. Sizning namligingiz va sochiqning namligi o‘rtasida hech qanday farq yo‘q." Farq... Barcha jismlarning namligi teng bo‘lgandan keyin, bu haqda hech narsa qilib bo‘lmaydi. Demak, agar siz koinotning

alohida qismini tasavvur qilsangiz va etarlicha uzoq kutsangiz. , keyin dunyoda sodir bo'layotgan baxtsiz hodisalar tufayli energiya, suv kabi, bu qism bo'ylab bir tekis taqsimlanadi va hodisalarning qaytarilmasligidan asar ham qolmaydi» [2: 167-168].

Gumanitar bo'lmagan auditoriyaning nutq xususiyatlariga qaytsak, biz harbiy-texnik universitetlar bilan bog'liq yana bir o'ziga xos fikrni qayd etamiz. Harbiy oliy o'quv yurtlarining ba'zi o'qituvchilari o'quv jarayonida qo'pol xalq tili va hatto behayo so'zlarni qo'llash mumkin, deb hisoblashadi va bu tinglovchilarga yanada samarali pedagogik ta'sir ko'rsatishga yordam beradi, deb hisoblashadi. Ko'rinib turibdiki, bu fikrning noto'g'riligi sharhni talab qilmaydi.

Umuman olganda, nutq madaniyatining sanab o'tilgan kamchiliklari shunday idrok etilmaydi; Umuman olganda, yuqorida aytib o'tilganidek, texnik auditoriya o'zlarining kommunikativ qobiliyatlari darajasidan mamnun. Bundan tashqari, uni takomillashtirish uchun o'ziga xos to'siq mavjud: ko'plab tinglovchilar to'g'ri, ammo muloqot doirasi uchun g'ayrioddiy tilda gapiradigan "qora qo'y" bo'lishni xohlamaydilar. Bularning barchasi tinglovchilarda nutq madaniyatini o'rganishga bo'lgan ongli ehtiyojni shakllantirish va kasbiy faoliyatning asosiy vositasi sifatida nutqqa munosabatni tarbiyalash vazifasini qo'yadi.

Uchinchi jihat o'qituvchi tomonidan kursning tuzilishi va mazmunini ishlab chiqish bilan bog'liq bo'lib, bu bizni aloqaga yo'naltirilgan fanlarni o'qitish muammosini uchinchi nuqtai nazardan, ya'ni ushbu fanlarning mazmunidan ko'rib chiqishga olib keladi.

Bundan tashqari, bizning fikrimizcha, mazmuni aniq auditoriya talabiga qarab shakllanadigan kursning o'zgaruvchan qismiga 2-4 soat ajratish maqsadga muvofiqdir. Bu soatlar kursning asosiy qismidagi mavzulardan birini batafsilroq o'rganishga yoki talabalar uchun ayniqsa qiziq bo'lgan yangi mavzuni takrorlashga bag'ishlanishi mumkin. Bu, albatta, o'qituvchi uchun qiyin vazifa va undan ma'lum bir moslashuvchanlikni talab qiladi, lekin bu harakatlar o'z samarasini beradi. Bir tomondan, mavzu tanlash huquqi berilgan tinglovchilar fanni o'rganishga ko'proq ishtiyoqmand bo'lib, nutq madaniyatini oshirish uchun o'z ehtiyojlarini amalga oshirishga qodir. Boshqa tomondan, talabalar tomonidan tanlangan mavzu tinglovchilar uchun kurs mazmunini yangilashga yordam beradi. Shuni ham ta'kidlash joizki, mavzuni tanlashni muhokama qilish o'qituvchi va talabalar o'rtasida mavzu-

sub'ekt munosabatlarini o'rnatishga yordam beradi, bu ayniqsa o'qituvchi auditoriyasi uchun muhimdir.

Shunday qilib, nogumanitar Oliy o'quv yurtlarida kommunikativ yo'naltirilgan fanlarni o'qitish muammosi ko'rib chiqilishi kerak bo'lgan bir nechta jihatlarga ega: texnik auditoriyaning gumanitar bilimlarga, ayniqsa, ushbu auditoriyaning fikriga ko'ra, til bilan bog'liq bo'lgan past darajadagi munosabati. yetarlicha; tinglovchilarning muloqot qobiliyatlari o'qituvchining nutq holatiga to'liq mos kelmasligi va nutqni yaxshilash istagi yo'qligi; o'qituvchi oldiga nostandart pedagogik vazifalarni qo'yadigan texnik mutaxassislar uchun aloqaga yo'naltirilgan fanlar mazmuniga qo'yiladigan maxsus talablar. Nutq madaniyatining kasbiy pedagogik faoliyatdagi ahamiyatiga kelsak, tahlil quyidagi xulosalar chiqarish imkonini beradi.

1. Nutq shaxsning ijtimoiy mavqeini tasdiqlashning asosiy usullaridan biri bo'lib, u shaxsning o'ziga xos tashrif qog'ozidir. Oliy maktab o'qituvchisining maqomi o'qituvchi nutqiga ma'lum talablarni qo'yadi va bu talablarga rioya qilmaslik nutq madaniyati etarli bo'lmagan shaxsning o'qituvchi maqomiga mos kelmasligini ko'rsatadi.

2. Nutq o'qituvchining eng muhim kasbiy quroli bo'lib, u har qanday cholg'u kabi professional darajada o'zlashtirilishi kerak, bu esa nutqning elita madaniyatini nazarda tutadi. O'qituvchining maxsus bilimga ega bo'lishi etarli emas - u bu bilimlarni to'g'ri, to'g'ri va ifodali nutq yordamida tushunarli va qiziqarli shaklda etkazishi kerak.

3. Ta'limning tarbiyaviy funksiyasi o'qituvchi nutqida amalga oshiriladi, chunki o'qituvchi nutqi tinglovchilar tomonidan namuna sifatida qabul qilinadi. Binobarin, nutq madaniyatini rivojlantirish va takomillashtirish masalasi har qanday o'qituvchi uchun dolzarb bo'lishi kerak.

Foydalanilgan manbalar ro'yxati:

1. Zverev S.E. Ritorika: bakalavriyat va magistratura kurslari uchun darslik va seminar / S.E. Zverev, O.Yu. Efremov, A.E. Shapovalova. - M.: Yurayt nashriyoti, 2015. - 311 b.
2. Feynman R. Jismoniy qonunlarning tabiati / R. Feynman; qator ingliz tilidan - M.: AST, 2014. - 256 p.

